

С.А. Томілін

Лікар, який дивився на світ очима душі

Сферою інтересів Сергія Аркадійовича Томіліна були соціальна гігієна та історія медицини, демографія і фітотерапія. Але в центрі наукового пошуку видатного вченого завжди перебувала людина.

Поетом він не став...

Якою в контексті розробленої С.А.Томіліним парадигми мала би бути людина? «Не сталеві м'язи глadiatorа і не безтілесний дух, створений містичною фантазією, що втратив зв'язок із реальним життям свідомості, малюються нам як бажані форми», — наголошував науковець. Він вірив, що завдяки профілактиці «огидний символ смерті, створений у середні віки у вигляді озброєного косою скелета, ...зміниться на символ згасання життя, який заповіданий ще грецькою медициною як прообраз стриманого генія, що тримає в руках опущений і згаслий смолоскип життя». Скільки поезії в цих рядках, що належать піонеру української медичної статистики! І це не дивно, бо вихованець Олександрівської гімназії м. Риги Сергій Томілін чимало часу приділяв перекладу складних латинських і грецьких текстів. Юнака вабили і медицина, і філологія. Урешті-решт перше переважило, і він вступив до Петербурзької військово-медичної академії. Проте любов до слова не згасала протягом усього його життя.

Закінчивши IV курс, С. Томілін узяв академічну відпустку, щоб удосконалити за кордоном знання з фундаментальних клінічних дисциплін. В університеті м. Гейдельберга (Німеччина) на лекціях психіатра Крепеліна, терапевта Ерба, філософа Куно Фішера, інших відомих професорів студент значно збагатив свій науковий багаж. Повернення до м. Петербурга затьмарила неприємна новина про виключення з академії. Проте виявилось, що зміни сталися на краще, оскільки на медичному факультеті Московського університету, де юнак завершував освіту, анатомію читав Д. Зернов, гінекологію — В. Снегирьов, дитячі хвороби — М. Філатов, психіатрію — С. Корсаков, клініку внутрішніх хвороб — О. Остроумов. За свою першу студентську наукову роботу «Стерилізація молока. Користь і шкода стерилізації у справі штучного вигодовування дітей» С. Томілін отримав срібну медаль факультету. Перший досвід наукової роботи став своєрідним стартом у науку.

Гартований війною земський лікар

Куди тільки не закидала доля Сергія Аркадійовича одразу після закінчення університету — це і лікарня Соловєвського монастиря, і Петербурзька психіатрична клініка, і земська лікарня білоруського містечка Ліда, і шпиталь м. Вільно. Як лікар Віленського шпиталю Червоного Хреста він майже 2 роки перебував на далекоднічному фронті під час російсько-японської війни. Сумлінна професійна праця була відзначена орденом Святого Станіслава III ст., відзнакою Червоного Хреста і срібною медаллю Червоного Хреста. Наступного «Станіслава» (II ст., з мечами) С.А. Томілін отримав у часи Першої світової війни, так само як і два ордени Святої Анни (II та III ст.).

Негаразди військового часу позначилися на стані здоров'я С.А. Томіліна, це змусило його деякий час працювати в Ялтинському повіті Таврійської губернії с. Кучук-Узень (нині с. Малоріченське) земським дільничним лікарем. Згодом він повертається до профілактичної роботи і служить помічником завідувача санітарного відділу Катеринославського губернського земства. 1910 року в губернії спалахнула епідемія холери, і С.А. Томіліна відряджають до м. Олександрівська (нині м. Запоріжжя), звідки він вирушає до с. Кінські Роздори, де лютувала епідемія висипного тифу. У боротьбі проти цієї страшної хвороби поруч з С.А. Томіліним працював студент О. Марзєєв — майбутній засновник української наукової школи комунальних гігієністів. Молодому колезі довелося рятувати життя самого С.А. Томіліна, який занедужав на висипний тиф у важкій формі. З того часу почалася їхня дружба, яку вони пронесли через усе життя.

Починаючи з цього періоду і до останніх днів життя вся діяльність С.А. Томіліна була пов'язана з Україною. Разом із санітарними організаціями Херсонської та Харківської губерній медична спілка Катеринославської губернії належала до найпотужніших у Росії. Такі видатні

діячі, як М.І. Тезяков, О.М. Марзєєв, С.М. Ігумнов, А.В. Корчак-Чепурківський, А.А. Смилович, А.І. Піжов, М.Ю. Бродський і багато інших звідси починали шлях у медичну науку. Працюючи на півдні України, С.А. Томілін почав розробляти засади санітарної статистики та демографії.

У 1917 р. старший лікар санітарного гігієнічного загону 2-го армійського корпусу С.А. Томілін видає працю «Збірка керівних наказів і вказівок з питань військово-санітарної справи», що стала основою діяльності військово-медичного відомства Російської армії, а в подальшому, коли він очолив статистичний відділ Міністерства народного здоров'я України за Центральної Ради, сприяла розбудові військово-санітарної служби армії УНР.

Роки звершень

Минули воєнні та революційні лихоліття, і першорядними стали економічні проблеми демографії та соціальної гігієни. Серед вітчизняних учених, які у 1920-ті рр. вивчали наслідки соціальних потрясінь початку ХХ ст. з позицій медицини, був і С.А. Томілін. Знаменним у його житті стає харківський період (1922-1934 рр.). За ініціативою вченого в Харківському медичному інституті створюють одну з перших у СРСР кафедр соціальної гігієни, яку він очолював протягом 1925-1932 рр. Працюючи згодом у м. Києві на посадах завідувача сектором захворюваності Всеукраїнського інституту охорони здоров'я та завідувача відділом Українського науководослідного бюро санітарної статистики, С.А. Томілін робить свій вагомий професійний внесок. Довелося йому очолювати й відділи статистики Інституту туберкульозу та Українського інституту епідеміології і мікробіології. У 1944 р. С.А. Томіліна призначено членом Центральної науково-методичної санітарно-статистичної комісії Наркомату охорони здоров'я СРСР.

Під керівництвом Сергія Аркадійовича було проведено низку винятково важливих наукових досліджень. У 1923 р. для отримання достовірних даних про справжні розміри й наслідки епідемії тифу 1920-1922 рр. був застосований анамнестичний метод, запропонований О.М. Марзєєвим і С.А. Томіліним, а згодом розвинутий і науково обґрунтований для демографічних досліджень Г. Батіксом. С.А. Томілін перший звернувся до винятково актуальної для того часу проблеми гігієни села. Результатом організованого в 1924 р. ним санітарно-демографічного перепису сільського населення України стала робота «Матеріали про соціально-гігієнічний стан українського села» (м. Харків, 1924). Ця праця набула великої популярності й була високо оцінена Санітарним відділом Ліги Націй і невдовзі перевидана в м. Женеві французькою мовою.

С.А. Томілін ставив питання про необхідність організації науково-дослідного інституту, що вивчав би «людську економіку» (цей термін він увів у науковий обіг), у якій окремі питання економіки стосувалися б не тільки виробничого процесу, але й враховували затрати людської енергії у ньому. Учений справедливо обурювався зведенням соціальної ролі лікаря до ремісничої, безперервним латанням «патологічних дірок» людського організму, закликав віднести до патології соціальний патогенез. Стверджуючи, що джерело будь-якого захворювання лежить у соціальному середовищі, С.А. Томілін беззаперечно був правий, коли попереджав: «Чим менше профілактики, тим більше терапії», маючи на увазі, що в кінцевому підсумку завдання профілактики зводяться до того, щоб усунути із зовнішнього та внутрішнього середовища людини всі перешкоди, що порушують вільний біологічний перебіг людського життя, і поставити людину в умови, які не пришвидшили б настання «біологічної амортизації», в нормі розрахованої на 70-80 років.

Основне завдання соціальної гігієни, яка пробуджує в масах і в окремих особистостях «волю до здоров'я», викликає і розвиває нові форми свідомості, С.А. Томілін бачив у намаганні встановити, як позначається участь

людини у виробничих процесах на регенеративних властивостях організму, яку біологічну спадщину вона залишає після себе нащадкам разом із матеріальними цінностями. У розумінні вченого лікарі як «організатори здорового життя» повинні сприяти потягу до такого життя. Стихийний спад народжуваності С.А. Томілін дуже влучно розцінював як «самогубство всього народу».

Виходячи з розробленого ним положення про те, що «питання про співвідношення між цінностями, які полягають у самому населенні, і всіма іншими господарськими цінностями становить сутність «проблеми населення», С.А. Томілін сформулював важливі практичні висновки. Зокрема, усталений погляд на те, що людина — природне благо, яке існує в надлишку, повинен бути докорінно змінений, тому що будь-яке накопичення господарських цінностей, яке спричиняє руйнування біологічного матеріалу або передчасну його амортизацію, є уявним і смерть кожної людини, яка не досягла продуктивного періоду життя, треба розглядати як неправий безпосередній економічний збиток для колективу. «Хіба не зрозуміло, — запитував Сергій Аркадійович, — що якщо продаж вугілля за дешевою ціною досягається за рахунок тривалого й погано оплачуваного робочого дня та веде до передчасної смерті, розвитку туберкульозу й алкоголізму в гірників, то ми маємо повне право сказати, що опалюємо своє житло, крім вугілля, ще й тілом і кістками робітників?»

Гуманізм і демографічна спрямованість мислення С.А. Томіліна сприяли розробці таких наукових узагальнень, які й сьогодні можуть бути покладені в основу національної демографічної політики будь-якої країни із соціально орієнтованою економікою. У цьому сенсі значення його наукової спадщини виходить далеко за межі України.

Він на кілька років дивився вперед

С.А. Томілін розумів, що без знання історії медицини лікар не може бути повноцінним фахівцем, адже минуле допомагає передбачати майбутнє.

Якщо проаналізувати розділ «Профілактика гострих інфекційних захворювань» його монографії «Соціально-медична профілактика. Теоретичне обґрунтування і практична постановка» (м. Харків, 1931), то переконаємося в тому, що вчений передбачив небажані наслідки вакцинації та імунізації в результаті зниження захворюваності на деякі інфекційні хвороби. Тільки сьогодні науковці наближаються до розуміння цього. До речі, в ті часи, коли в структурі захворюваності населення домінували інфекційні хвороби, С.А. Томілін далекоглядно передбачив, що незабаром перші позиції цього рейтингу посіде серцево-судинна патологія.

Улітку 1941 р., на початку Великої Вітчизняної війни, син Сергія Аркадійовича Валентин пішов на фронт і невдовзі загинув у бою. За станом здоров'я С.А. Томілін змушений був залишитися на окупованій території й продовжував працювати в Київському медичному інституті, очолюючи кафедру історії медицини. Саме цей факт біографії 1945 року стане перепорою до обрання його членом-кореспондентом Академії медичних наук СРСР. Цього ж року його донька Світлана, студентка Львівського медичного інституту, була заарештована і засуджена на 8 років із позбавленням надалі прав на 3 роки за зв'язок з учасниками патріотичного руху опору на західноукраїнських землях.

Останні роки життя Сергія Аркадійовича були затьмарені — він почав сліпнути. У 1950 р. буквально протягом двох тижнів у вченого, який страждав на глаукому, різко погіршився зір. Здавалося, що така активна людина, як він, не переживе цього. Але в С.А. Томіліна вистачило мужності подолати своє горе, вибратися з прірви, в яку його кинуло життя, — він продовжив заняття наукою. Один його знайомий сказав про визначного лікаря так: «Він бачить іншими очима — очима душі».

Підготував **Лук'ян Маринжа**